

perception. This situation didn't reveal their capabilities. Therefore, the use of painting and graphics in the study of the history of the Northern Black Sea region is currently too coincidental.

Keywords: Northern Black Sea region, visual source, painting, graphic, historiography.

* * *

УДК 94(477.82=162.3)«1943»:323.26

Шульга С. А.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Східноєвропейський
національний університет ім. Лесі Українки
(Україна, Луцьк), s.shulga@ukr.net

Чехи у конфлікті 1943 року на Волині: ПРОБЛЕМА УЧАСТІ

Здійснено аналіз джерел та історіографії, на основі чого визначаються фактори участі волинської чеської громади у Русі опору в роки Другої світової війни. Прослідковуються етапи становлення чеської організації Руху опору («Бланік»), схарактеризовано її засадничі принципи, цілі, засоби боротьби. Аналізується ставлення чеської громади до конфлікту 1943 р. на Волині та руху українських повстанців. Окреслюється питання участі чехів в партизанських з'єднаннях різної політичної орієнтації. Конфлікт 1943 року на Волині розглянуто як один із факторів посилення рееміграційних настроїв чехів, виокремлено проблема впливу конфлікту на адаптацію волинських чехів на батьківщину.

Ключові слова: Волинь, волинські чехи, Друга світова війна, «Бланік», Рух опору.

Конфлікт 1943 року на Волині до сьогодні, попри багаторічні дискусії, не знайшов у науковому просторі усталеного погляду. Українські та польські вчені продовжують дискусії. Проте, окрім польської та української сторін, учасників конфлікту, виокремлюється громада волинських чехів, яка зайняла особливу позицію у 1943 р. та змогла понести мінімальні втрати, що і визначає мету статті – сформувані уявлення про участь чехів у Русі опору, засоби їх боротьби, стосунки із групами опору різних політичних спрямувань, що стало одним із факторів повернення їх на батьківщину.

В сучасній українській історіографії відсутні дослідження із означеної теми, разом з тим чеські дослідники сформували усталений погляд на проблему, серед них Я. Вацулік, І. Гофман, В. Дуфек, Д. Мартінкова.

З початком Другої світової війни чеська громада Волині гостро відчула, як власне і усе населення регіону, впливи радянізаційних процесів. У чеському соціумі Волині міжвоєнної доби спостерігався значний відсоток підприємців, вищий, аніж в українського населення, рівень заможності та освіченості, що уможливило існування згуртованої та національно означеної громади. А отже, із встановленням нового політичного режиму у 1939 р., чеська громада була ним позначена як така, що викликала «занепокоєння» і, відтак, вимагала певного контролю. Тому значна кількість чеських землевласників, підприємців, селян, представників інтелігенції була піддана репресіям, а їх майно – конфіскаціям, серед них Вац. Меснер, Й. Малінський, Я. Морава, В. Сваровський, В. Свобода, Й. Яндура, та ін. А отож, закладалися умови відторгнення волинськими чехами таких змін та нової влади.

З початком радянсько-німецької війни, у 1941 р. на Волині невелика група чеської інтелігенції заснувала групу Руху опору, яка ставила собі за мету не допустити

знищення чеської національної меншини та готувала чоловіків до участі у збройній боротьбі [17, s. 66]. У 1943 р. на основі вже наявних груп сформувалась організація «Бланік» [16, s. 1–2]. 13 червня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада 13 представників чеських поселень на Волині, на якій обрано керівників організації. Її очолив учитель із с. Мирогоща Владімір Кноп (псевдо – Я. Влчек), заступником став редактор чеського часопису «Krajské listy» (Луцьк, 1938–1939 рр.) і вчитель із с. Московщина Йозеф Рейзек (псевдо – Я. Вінаржіцкый) та інженер Іржі Лізалек (псевдо – В. Броз). Затверджено статут організації та її програму, прийнято рішення про видання часопису [23].

За пропозицією Й. Рейзека, часопис названо «Hlasatel» (від чес. Hlasit – проголошувати, пропагувати, розповсюджувати). Видання мало підтитул «Часопис для чехословацького руху опору в Україні». На думку самого редактора, «...якщо організація має добре діяти – повинен бути друкований орган, який би був пружиною й регулятором усієї організаційної роботи» [23, s. 86]. Для видруку газети чехи змушені були вдатися до пошуків друкарської машинки (Львові, Дубно), адже всі вони вилучались окупантами, а приховування машинки загрожувало розстрілом. У Дубно один із нових членів організації віддав пристрій Рейзеку, однак потрібен був час для поповнення польської друкарської каси чеськими позначками («гачек», «риска», «кружечек»). 1 серпня 1943 р. опубліковано перший номер часопису «Hlasatel» [23, s. 88].

Статут організації розроблений Йозефом Рейзеком і Владіміром Кнопом. За статутом, основною метою зазначалося: «...1. підготовка волинських [чехів – авт.] до вступу до чехословацької армії в СРСР; 2. підризна діяльність в тилу німецької армії (перешкоджати просуванню транспорту, матеріальному забезпеченню тощо); 3. не брати участі в націоналістичних організаціях інших народів (дотримуватися нейтралітету); 4. відкрита боротьба із зброєю в руках проти німців та їх помічників лише в рядах чехословацької армії в СРСР...» (переклад – авт.). Далі в статуті вказувалося, що підпільна антифашистська організація автоматично припиняє свою діяльність аж після звільнення Чехословаччини [12, s. 72].

Тоді ж «Бланік» отримав достатньо струнку організаційну структуру. Територію Волині поділено на 5 округів, які, відповідно, ділилися на 3–6 гуртків, а ті – на 3–9 підрозділів. 12 вересня та 17 жовтня 1943 р. і 21 січня 1944 р. відбулися вибори керівників підрозділів й округів. Керівником першої дільниці був Еміл Ціліц із Гульчі, другої – Йозеф Мойдл із Хомутів (зараз Квітневе), третьої – Йозеф Рейзек із Московщини та В. Мікулаш Пруса зі Страклова, четверту дільницю планувалося сформувати в околицях Луцька [15]. Загальна чисельність членів організації не визначена, однак достеменно відомо, що «Бланік» діяв у 102 чеських поселеннях на Волині (19 підокругів, 5 округів). Списки ланок по п'яти округах підготовлені за мапою організації «Бланік», копія якої зберігається у Рівненському краєзнавчому музеї [16; 2, s. 72]. За напрямками діяльності сформовано спеціальні відділи: пропаганди (Й. Рейзек), військовий (І. Лізалек), медичний (Д. Сомол), фінансово-матеріальний (М. Кгол) і відділ безпеки (А. Бочек) [21, s. 107]. Головне керівництво та керівники округів

розробляли політичні директиви й напрями діяльності, політику чеської організації щодо партизанки польської та радянської, а також щодо ОУН–УПА й німців.

Під час вступу до організації прихильники давали клятву, текст якої наводять автори «Історії Чеського Боратина» Йозеф, Анна й Владіслав Влкі та в якій чехи, вступаючи до таємної організації, зобов'язуються до останньої краплі крові вести боротьбу за звільнення своєї батьківщини [13, s. 158].

Наведемо кілька прикладів діяльності ланок «Бланіка».

У Чеському Боратині (поблизу Луцька) керівником ланки був Вацлав Влк. Члени організації збиралися в будинку Влка на околиці Боратина. Вацлав Влк був водієм за професією, організував автошколу, де навчалися і могли легально зустрічатися члени ланки. За спогадами Бедржиха Опоченського, Влк переконував молодих людей, що їхні водійські навички стануть у пригоді, коли вони будуть воювати за свою батьківщину. До складу боратинського «Бланіка» входили також чехи Врзак, Гнідек, Форт, Черак, Ярчек, Беда Опоченський [13, s. 158]. Більшість боратинців навесні 1944 р. увійшла до складу танкової бригади 1-го чехословацького корпусу в СРСР [7, s. 5].

У Чеському Квасиліві організатором ланки був Мікулаш Шереток. Ланка квасилівців знайшла місце на відстані 1 км від села, де було колишне господарство Й. Яндури – комплекс зі стодоли, господарського двору, складів, хмелярні, який виходив на луки біля річки й де було зручно переховувати зброю, печатки тощо. На господарстві жив і виконував обов'язки скарбника Вацлав Лінгарт. Також там жив і працював колишній власник цього господарства Й. Яндура, які й маскували діяльність ланки під роботу на виробництві. Окрім спостережень за німцями, члени квасилівської ланки також допомагали українцям, полякам, євреям, яких переслідували німці, прийняли двох радянських солдатів, котрі втекли з табору військовополонених з-під Рівного. Федір Науменко працював у чеха Шлісіка, а Василь Урусов – у Яндури (Василь Урусов загинув під Берліном, а Федір Науменко повернувся після війни до Квасилова та одружився). Саме ці солдати допомагали чехам навчитися володіти зброєю, збирати й розбирати кулемет («Дегтяр» – кулемет системи Дегтярьова), користуватися гранатами тощо. Наприкінці 1943 р. діяльність «Бланіка» активізувалася, оскільки фронт наближався, про що повідомляв «Hlasatel». Тепер чехи виходили на охорону Квасилова зі зброєю в руках, створили самооборону. Оскільки через Квасилів рухалися потяги, чехи вели нічне спостереження за пересуванням німецьких ешелонів та доповідали керівництву «Бланіка» [20, s. 38–40]. Вступили до «Бланіка» і чехи Дембровки (нині – Дібрівка), які діяли під керівництвом Ростислава Главачека, пізніше – Йозефа Мойдла [18, s. 34].

Із наведених прикладів та статутних засад організації видно, що чехи обирали обережну тактику, уникали активних збройних дій, хоча і зберігали зброю та частково нею користувалися, виходячи із міркувань про збереження громади.

Окреслимо стосунки чеської організації та українських повстанців. Чехи, які втратили незалежну державу в 1938 р., повністю розуміли багатовікові намагання українців створити власну державу. Про це свідчить і

допомога молодій Чехословацькій Республіці українській еміграції в міжвоєнний період. Однак методи боротьби, які обрали ОУН та Українська повстанська армія, волинські чехи «не могли толерувати й засуджували як неприйнятні», хоча в політичній платформі УПА 1943 р. і проголошувалося, що УПА «обстоєє рівноправність усіх громадян незалежно від їхньої національності, віросповідання й статі; прагне до справедливого соціально-економічного устрою» [5, с. 794].

Водночас чеський історик Я. Вацулік, беручи відомості переважно зі спогадів реемігрантів, указує на те, що чехи під керівництвом «Бланіка» створювали самооборону «перш за все проти загонів Української повстанської армії ... мусили не тільки оберігати, але і в боях боронити життя та майно селян від бандерівців та різних банд» [12, s. 68]. Очевидність суб'єктивності подібних тверджень нами не заперечується. Чеські селяни були значно заможнішими, а отож повстанці знаходили тут провіант, проте у спогадах реемігрантів такі «експропріації» безумовно згадуються як грабунок, адже для українця повстанці були «своїми», для чеха – «чужими». Окрім того, позиція чехів завжди була лояльною, що їх і убезпечувало.

Неодноразово радянські партизани й оунівці зверталися до чеського населення з призовом вступати до їхніх лав для боротьби із окупантами, були випадки виступу чехів на боці польської Армії Крайової, що розглядає Я. Антонюк [1, с. 208]. Про те, що такі організації намагалися встановити контакти та залучити на свій бік чеську меншину Волині свідчать документальні матеріали, опубліковані В. Сергійчуком у збірці «Український здвиг: Волинь. 1939–1955», у спогадах реемігрантів також знаходимо згадки про спроби обох сторін конфлікту заручитися підтримкою чехів [4, с. 128–130, 226–233].

Однак волинські чехи намагались уникати втручання в будь-які місцеві та міжнаціональні конфлікти. На думку Я. Вацуліка, чехи не могли погодитись із намаганням оунівців «орієнтуватися на етнічну чистку Волині від поляків», що, на нашу думку, не коректно. Далі чеський історик зазначає, що деякі оунівці стали виступати й проти чехів, «їм закидали, що чекають приходу росіян, що приїхали і забрали в українців найкращі землі» [12, s. 69]. Подібні закиди не були новиною для чехів, які чули їх ще в перші роки імміграції, проте в часи воєнні подібні слова тільки посилювали конфліктність та відтермінували домовленості між групами опору.

Весною–осінню 1943 р. на Волині спостерігали загострення жорстокого конфлікту між українцями й поляками, який на загальному тлі війни та гітлерівської окупації перетворився в криваву війну. Волинські чехи старалися зберігати нейтралітет, не погоджуючись вступати до лав жодної з організацій чи виступати на їхньому боці. Деякі чеські поселення підтримували повстанців, за свідченнями очільника «Бланіка» В. Кнопа, наприклад Уїздці, Волков, Підвисока [22, s. 81]. В поселеннях почали поширюватися рукописні листівки із закликом вступати до лав т.зв. Чехословацької повстанської армії (ЧПА), яка, нібито, була частиною УПА і яку організував чеський емігрант Антонін Нехутний, нібито член УПА [22, s. 81]. Пізніше, у 1953 р., коли після рееміграції волинські чехи переслідувалися прорадянським режимом Чехословаччини, це був єдиний

аргумент, що його наводили працівники служби безпеки В. Кнопу аби довести, що «...«Бланік» був продовженою рукою бандерівців» [22, s. 83].

А коли українські повстанці почали мобілізаційні заходи в колоніях чехів, то ті змушені були піти на перемовини та зустріч.

1 серпня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада керівників «Бланіка» (Й. Рейзек, Й. Лізалек, Е. Цилц), де наголошувалося «будь-якою ціною зберігати нейтралітет меншини в польсько-українському конфлікті і також заборонено виступи проти німецьких та мадярських сил. ...Проти бандерівців організувати посилену оборону». Пізніше було прийнято рішення про перемовини із керівництвом бандерівців [22, s. 81–82].

У таких умовах В. Кноп підготував листівку «*Місія нашої меншини в Україні*» й «*Декларація чехів в Україні*», де містились основні положення, яких чехи мають дотримуватися у перемовинах із представниками ОУН-УПА, що відбулися 24 жовтня 1943 р. в Дермані близько Рівного. Керівництво «Бланіка» пояснювало свою позицію: «Ми, складова частина чехословацького народу, а тому автоматично підлеглі чехословацькій владі в Лондоні. Ми до цих пір не одержали від своєї влади ніяких вказівок щодо українського питання на Україні, і не можемо із своєї ініціативи щось робити» [2, с. 79; 12, s. 87, 69]. Вони звернулися до чехів із закликом: «...бути разом, ...організовуватися і озброюватися. ...Ми хочемо зберегти нашу меншину, хочемо виконати свій святий обов'язок по відношенню до свого народу, ми хочемо забезпечити своїй меншині місце в Чехословаччині, ми хочемо, щоб наша меншина мала чисту совість в історії нашого народу...» [2, с. 77–78; 12, s. 67].

Виходячи з тексту звернення керівників до волинських чехів, яке навів у своїх спогадах Йозеф Рейзек, один із очільників організації, можемо констатувати, що метою утвореної організації була боротьба із фашистами за збереження чеської меншини та відновлення незалежної Чехословаччини. Поряд із тим звернення містило й зауваги щодо співпраці з українським рухом: «... [Українці] надіялися на наші національні почуття і на мету – помститися німцям за всі прикрості, які дісталися нашому народові від німців, вважають нас своїми союзниками і майже насильно вербують наших хлопців. Якщо ми підемо з ними – піддамо нашу меншину небезпеці, яка буде німцями знищена, якщо відмовимо їм, можуть нам мстити... можуть причинити нам багато зла» [2, с. 77–78; 12, s. 67]. Отже, позиція волинських чехів достатньо зрозуміла: вони не беруть участі в організаціях українського руху опору, не приєднуються ні до польського, ні до радянського партизанських рухів, проте не відмовляються від ситуативної співпраці та допомоги. Поряд із тим на зустрічі зауважено, що організація не буде протидіяти тим, хто «добровільно згодиться до лав УПА» [12, s. 69].

Попри згадані зауваги чеські представники взяли участь у зустрічі із очільниками повстанців. Представники чеської громади Й. Лізалек, Е. Цилц і В. Кноп зустрілися із двома представниками повстанців, один з яких («Невідомий») у подальшому спілкуванні повідомляв Антоніну Бочеківі (очільник відділу безпеки «Бланіка»), що він навчався в Карловому університеті і в організації (ОУН) виконував функції «міністра внутрішніх справ». Перемовини були серйозними, діловими та з обох сторін

делікатними. У спогадах В. Кнопа читаємо: «Ми висловили своє розуміння їх устремління до незалежності, однак при тому мусимо зберігати нейтралітет, тому що є частиною чеського народу, його легальним представником є уряд (в екзилі) в Лондоні, який веде боротьбу проти окупантів нашої держави на боці Радянського Союзу, а тому ми готуємося воювати проти нацистів в чехословацьких з'єднаннях в СРСР» [22, s. 83].

Пізніше зв'язок із українськими повстанцями періодично відбувався. Неодноразово чехи та українці співпрацювали. Наприклад, восени 1942 р. у чеській родині в Купичеві мешкав Ковельський окружний провідник ОУН Сергій Манько-«Ящур». У звіті суспільно-політичної референтури з Володимирсько-Горохівської округи (доповідач «Степ») за липень 1943 р., зокрема, повідомлялося: «Чеське населення до українських визвольних змагань відноситься прихильно, воно співпрацює з українцями, підпорядковується нашій організації, несе усі тягарі боротьби, а часом виступає активно» [6, арк. 19; 1, с. 207–208].

Окремі чехи брали участь у з'єднаннях радянських партизанів (Д. Медведєва, С. Ковпака), відомі випадки колаборації. Так, купичівські чехи при вступі німців до села пригостили їх пивом та накрили святковий стіл, наводить спогади Кафки Марії Францівни, 1916 р. н., уродженки й мешканки с. Купичів Турійського р-ну, історик Ярослав Антонюк. Одну з двох поліційних сільських управ у Купичеві, створених німцями, у перші тижні окупації очолював чех Богуслав Кучер [1, с. 206–207]. За спогадами Йозефа Мартіновського, мешканця с. Малин, старостами в Малині був Йозеф Крамський, а в с. Чеські Кнерути – Йозеф Дус [25].

Відомий також виступ чехів поселення Купичів на боці 27 волинської дивізії АК проти УПА у листопаді 1943 р. [14, s.4; 1, с. 202–222].

Чехи входили й до партизанських радянських загонів. У спогадах Д. Медведєва знаходимо згадки про чехів-працівників здолбунівського залізничного депо, які увійшли до складу диверсійної групи, що співпрацювала із загonom Д. Медведєва: Іржі Гроуда, Владімір Плічка (Палічка?), Александр Заслоцькій, із Новин Чеських – Шафар, Іржі Яначек із Дніпропетровська, крайнин Йозеф Громада загинув у партизанському загоні Д. Медведєва. У загоні воював також Ярослав Вітек із Житомира [12, s. 199–200; 20, s. 39–40]. У Рівному діяла група в складі Йозефа Новака та його двох сестер – Анни й Катерини, Яна Кутковця, Я. Луса, Йозефа Майєрніка, родини Дроздова [12, s. 200–203]. На здолбунівському цементному завод, який побудували чехи брати Єлінекі і який у роки війни виробляв цемент для зведення т.зв. «дніпровського валу», діяла друкарня, виготовляли листівки українською, польською, чеською, німецькою мовами, їх поширювали на Волині, на території генерал-губернаторства, так само і серед німецьких солдатів, які їхали на фронт. Друком займалися чехи Бенедикт Кушнер, Вацлав Віжка і Ян Монах [12, s. 202].

Улітку 1943 р. волинські чехи налагодили контакти із радянськими партизанами зі з'єднання С.Ковпака, а коли розпочався його рейд на Прикарпаття, «Бланік» надав інформацію про пересування німецького транспорту залізницями Рівно – Ковель, Рівно – Львів. На початку серпня 1943 р. члени «Бланіка» разом із ковпаківцями організували саботажні акції на нафтових родовищах

поблизу Станіслава (зараз – Івано–Франківськ). На початку 1944 р. Й. Рейзек у Московщині вів перемовини із Сидором Ковпаком й особисто передав йому карту розміщення ланок «Бланіка» та статут організації, перекладений російською мовою. Через С. Ковпака чехи намагалися зв'язатися із чехословацькою бригадою в СРСР. Повідомлення про «Бланік» було надруковане в радянському військовому часописі «Блокнот агітатора» перед вступом Червоної Армії на Волинь [16; 21, s. 110; 12, s. 69–70, 200].

Проте з початком 1944 р., коли просування фронту набуло високих темпів, чехи продовжували займати визначені ними політичні позиції, головним для них залишалось підготовка до визволення Чехословаччини, хоча чеське населення також було заручниками протиборчої ситуації на Волині, як згадують чеські реемігранти, вони змушені були «вдень годувати одних, а вночі – інших». З просуванням фронту, у лютому–березні 1944 р. на Волинь передислокувалась чехословацька бригада на чолі із Л. Свободою, яка була тут поповнена добровольцями – волинськими чехами.

Поряд зі згадками про бажання повернутися на батьківщину, у спогадах реемігрантів містяться описи бандерівських нападів на чеські поселення [19], однак зауважимо, що такі згадки, на нашу думку, носять характер «штампу», «мігрують» із мемуарів у мемуари, почасти без конкретних даних та об'єктивної оцінки ситуації. Думається, що такі прикмети пояснюються періодом запису спогадів: 60–70-і рр. ХХ ст., коли в Чехословаччині домінували прорадянські настрої, а волинські чехи були означені як «небезпечний елемент», а тому стосунки із бандерівцями оцінювалися як колабораційні.

Отож, конфлікт 1943 р. на Волині був додатковим фактором рееміграції волинських чехів, що і відбулося у 1947 р. у відповідності із радянсько–чехословацькою угодою 10 липня 1946 р. [8], а чехам вдалося відстояти свою громаду та особливу позицію упродовж конфлікту. Чеські реемігранти згадують, що «...іхали з тяжким серцем. Народилися на Волині, прожили дитинство, першу любов, народилися діти, не дивлячись на це наважилися виїхати... Чому залишили Волинь? Одні тікали від Сталіна, інші – від бандерівців, інші думали, що будуть мати маєток після німців кращий, ніж на Волині...» [3].

Список використаних джерел

1. Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2014. – 36.19. // Antonjuk Ja. Volyns'ki chehy v ukrai'ns'kij vyzvol'nij borot'bi (na prykladі kolonii' Kupychiv). Ukrai'ns'kij vyzvol'nyj ruh: nauk. zb. – L'viv, 2014. – Zb.19.
2. Рейзек Й. Не зрадімі «Бланік». Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково–теоретичної конференції. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 132 с. // Rejzek J. Ne zradymi «Blanik». Chehy i Dubenshyna. Materialy Mizhnarodnoi' naukovо–teoretichnoi' konferencii'. – Luc'k: PrAT «Volyns'ka oblasna drukarnja», 2011. – 132 s.
3. Спогади Марії Шмолцнопової // Spogady Marii' Shmolcporovoї'. – URL: <http://www.scvp.eu> (1.02.2017).
4. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с. // Sergijchuk V. Ukrai'ns'kij zdvyg: Volyn'. 1939–1955. – K.: Ukrai'ns'ka Vydavnycha Spilka, 2005. – 840 s.
5. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редара: В. М. Литвин (голова) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с. // Ukrai'na: politychna istorija. XX – pochatok XXI st. / Redrada: V. M. Lytvyn (golova) ta in. – K.: Parlaments'ke vyd-vo, 2007. – 1028 s.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). – Ф.3833. – Спр.118. Суспільно–

політичний звіт Володимирсько–Горохівської округи за липень 1943 р. // Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (CDAVO). – Ф.3833. – Спр.118. Suspil'no–politychnyj zvit Volodymyrs'ko–Gorohivskoi' okrugy za lypen' 1943 r.

7. 1. Československa samostatna tankova brigada v SSSR a osvobození Ostravy (1944–1945). – Praha, 20015. – 54 s.

8. Dohoda mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o právu opce a vzájemného přisídlení občanů české a slovenské národnosti, žijících ve Svazu Sovětských Socialistických Republik na území bývalé Volyňské gubernie, a československých občanů ukrajinské, ruské a běloruské národnosti, žijících na území Československa, podepsané v Moskvě dne 10. července 1946. – URL: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0062_01.htm (12.02.2018).

9. Dějiny zemí Koruny České. Od nástupu osvěcenství po naši dobu. Kol. aut. Díl.2. – Praha: Paseka, 1993. – 329 s.

10. Dufek V. Perzekuce Čechů na západní Volyni. Kapitoly z dějin volyňských čechů. Sborník historických souborných, vědeckých a memoárových prací. Sest. Vladimír Dufek. – Praha: TISKAR, 1997. – 252 s.

11. Historická mapa českého osídlení na Volyni. Redakčně spracovali Hofman J., Klicpera J., Pelcova V. – Praha: Tiskárna NEOSET, 1995. – 24 s., mapa.

12. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. – Praha: MH, 2004. – 437 s.

13. Josef, Anna, Vladislav Vlk. Historie Českeho Boratina. Vydavatelství Forte Usti nad Labem, 2000. – 292 s.

14. Věrná stráž. – 1950. – 20 října. – S.6. – URL: <http://www.scvp.eu>

15. Vojenský historický archiv (Praha). Fond Blaník. Zpráva o odbojové organizaci Blaník. 1949. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. Příloha 2. Rozmístění buněk a struktura odbojové organizaci Blaník.

16. Vojenský historický archiv (Praha). Fond Blaník. Zpráva o odbojové organizaci Blaník. 1949. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. Příloha 2. Seznam Buněk ilegální organizaci Blaník (červen – červenec 1943).

17. Příspěvek volyňských Čechů k osvobození Československa od nacistické nadvlády. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. – Praha: MH, 2004. – 437 s.

18. Samec V. Kronika obce Dembrovka na Volyni. – [?], 1994. – 67 s.

19. Syruček, Milan: Banderovci – hrdinové, nebo bandité? – Praha: EPOCHA, 2009. – 1. vyd. – 154 s.

20. Šeret'uk M. Kronika Českého Kvasilova. – [Praha ?]: Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 2003. – 80 s.

21. Vaculik, Jaroslav: Dějiny volyňských Čechů. II.Díl. 1914–1945. – Praha, 1998. – 218 s.

22. Vladimír Knop: dopisy a dokumenty poskytnuté J. Hofmanovi. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. – Praha: MH, 2004. – 437 s.

23. Týdeník Hlasatel. Hofman J., Širc V., Vaculik J. Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. – Praha: MH, 2004. – 437 s.

24. Základní informace o Čechích na Volyni. – [Praha?]: Vydalo Sdružení Čechů z Volyně a jejich přáteli, [1997?]. – 12 s.

25. Ze vzpomínek Josefa Martinovského. Český Malin. – Nimburk: VEGA–L, 2010. – 40 s.

Shulha S. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of World History, Lesia Ukrainka Eastern European National University (Ukraine, Lutsk), s.shulga@ukr.net

The Czechs in the 1943 conflict in Volyn: the issues of participation

The article provides comprehensive analysis of the sources and historiography concerning the problem under consideration. The goal of the analysis is to reveal the factors of the Volynian Czechs participation in the Resistance Movement in the years of the Second World War in Volyn. The article lays emphasis on the stages of formation of the Czech organization of the Resistance movement («Blanik»), its basic principles, goals and means of struggle. The attitude of the Czech community to the 1943 conflict in Volyn and to the Ukrainian insurgents movement are analyzed. The study sheds light on the issues of the Czechs participation in partisan units of various political orientations is described and considers the conflict of 1943 in Volyn as one of the major factors strengthening the re-emigration moods of Czechs. The author elucidates the specifics of the conflict impact on the adaptation of the Volyn Czechs in their homeland.

Keywords: Volyn, Volyn Czechs, World War II, Blanik, Resistance movement.

* * *

УДК 94:32–055.2](477.8)«1944/1953»

Чорній Г. В.,

аспірантка кафедри історії України, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль), gchornij@ukr.net

**СУСПІЛЬНО–ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК
НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(СЕРЕДИНА 1940–х – ПОЧАТОК 1950–х РР.)**

На основі сучасної та історичної літератури періоду існування СРСР, а також джерелознавчої бази Державних архівів Івано–Франківської, Львівської, Тернопільської областей проаналізовано суспільно–політичне становище жінок західноукраїнського регіону всередині 1940–х – на початку 1950–х рр. Висвітлено політику тодішньої ідеологічної системи щодо жінок шляхом створення організаційних структур з роботи серед жіноцтва, а саме жінвідділів, делегатських зборів, жіночих рад. Охарактеризовано залучення жінок до партійних організацій та інститутів. Висвітлено кількісні та якісні показники місцевих та приїжджених жінок у складі партійних та державних структур, а також громадських організацій. Досліджено діяльність жіночих об'єднань та їх вплив на громадське та політичне життя західних областей УРСР. Прослідковано процес насадження образу «жінки–трудівниці–суспільниці–матері», який трансформувався на території України (тогочасної УСРР) ще в 1920–1930–х рр. З'ясовано ключові фактори, які вплинули на суспільно–політичне становище жінок, а саме: масова пропагандистсько–ідеологічна «обробка», використання жіночої праці практично у всіх сферах суспільного життя, забезпечення принципу рівноправності.

Ключові слова: жінки, суспільно–політичне життя, відділи з роботи серед жінок, делегатські збори, західноукраїнський регіон.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства все більшого інтересу набувають дослідження, які пов'язані із з'ясуванням місця та ролі жінки в історії України повоєнної доби. Гендерна проблематика постає об'єктом вивчення багатьох науковців, набуває широкого відголосу в системі мас–медіа. Досить часто інформація, яка на перший погляд здавалася б повсякденною та одноманітною відкриває перед дослідниками непізнані горизонти унікальних наукових проблем. Серед них – становище жінок західних областей України всередині 1940–х – на початку 1950–х рр. Актуальність теми обумовлена висвітленням суспільно–політичного становища західноукраїнського жіноцтва в перші повоєнні роки, а також розвитком жіночого руху в контексті відновлення на території регіону тоталітарного режиму.

Історіографію дослідження умовно можна поділити на радянську (починаючи практично від того ж періоду) та доби незалежної України. Здебільшого, наукові напрацювання стосуються ролі жінок у громадському та політичному житті СРСР та УРСР і лише частково висвітлюють суспільно–політичне становище жіноцтва на території західноукраїнських областей повоєнних років. Праці радянських науковців носили виключно пропагандистський характер та слугували своєрідним рупором пануючої системи. Образу «радянської жінки» відводилися основні соціальні ролі, такі як: «трудівниця», «суспільниця», «матір», а здобутки найактивніших жінок у цих сферах слугували прикладами для наслідування. До них можна віднести дослідження Ю. Трофим'як [19], В. Галаган [20], В. Білшай [30] та ін.

Сучасна історична література базується на критичному осмисленні політики радянської системи щодо жінок УРСР та західних областей в тому числі. Суспільно–політичне становище жіноцтва розглядається крізь призму діяльності жіночих організаційних структур, тотального контролю та репресивних заходів

з боку партійно–радянської влади. Про роботу тодішньої влади з жінками в західноукраїнських областях згадує Г. Старобудець [1]. Статус жінок у післявоєнний період охарактеризовано у колективній монографії за загальною редакцією Л. Смоляр [2]. У публікаціях М. Смольницької символічно висвітлюється узагальнений образ жінки у радянському суспільстві [8], а також основні напрямки реалізації гендерної політики на теренах УРСР [31]. Політику радянської системи щодо жінок Дрогобиччини у 1944–1953 рр. аналізує Р. Попп [21].

Як бачимо, окремого дослідження, яке б детально висвітлювало роль жінок у суспільно–політичному житті західноукраїнського регіону в 1944–1953 рр. немає, тому актуальність обраної теми обумовлена її розв'язанням.

Ситуація, що склалася за наслідками війни в західних областях України носила складний та неоднозначний характер. Повоєнна розруха, масштабні людські втрати, значні матеріальні збитки позначилися у перші повоєнні роки на всіх сферах життя регіону. Окрім цього, відновлення радянського режиму характеризувалося встановленням тотального контролю, насадженням «єдиновірної» моделі побудови суспільства, репресивними заходами, а в кінцевому результаті не сприйняттям місцевим населенням нової влади, що призвело до розгортання антирадянського руху Опору. Усі ці чинники безумовно вплинули на формування суспільно–політичного становища у краї.

Для того, аби заручитися якнайбільшою соціальною підтримкою радянська влада розгорнула роботу з різними категоріями населення, в тому числі із жінками [1, с. 52]. Витоки партійно–радянської політики щодо жінок сягали ще 1920–х рр., тому продовжуючи цей досвід, навесні 1945 р. при відділі пропаганди Центрального партійного комітету створено сектор з роботи серед жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей [2, с. 155].

Поряд із цим, при обласних, міських та районних осередках партії західноукраїнського регіону почали функціонувати жіночі відділи. Це були свого роду провладні підрозділи, в обов'язки яких входило контролювати діяльність жіночих об'єднань, систематично проводити агітаційно–пропагандистську роботу серед жіночого активу, вести облік кількісних та якісних характеристик делегаток, членів партії, депутатів, здійснювати підбір кадрів з числа жінок тощо.

До складу відділів з роботи серед жінок входили заввідділом та інструктори. В основному, це були приїжджі жінки, в яких за плечима був чималий стаж партійної роботи та «хороша репутація», яка ретельно перевірялася. Частина з них не мала належної освіти, крім того, дехто із прибулих взагалі не розмовляв українською мовою. Для прикладу, наприкінці 1946 р. у райкомах та міськкомах партії Львівської області працювало 37 завідуючих жінвідділами, з них: за національністю – 28 українок (4 місцевих), 7 росіянок (з них 4 взагалі не знали української мови), 1 полячка та 1 білоруска; за освітою: вища – 3; середня – 19; «нища» – 15 [3, арк. 3].

В більшості партійних обкомів західних областей повноцінне укомплектування відділів з роботи серед жінок відбулося лише наприкінці 1946–1947 рр.

Одним із безпосередніх завдань жінвідділів була організація делегатських зборів та жіночих